

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
VOL. 4

KALENDARZ W ŻYCIU CERKWI I WSPÓLNOTY

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej i Urszuli Pawluczuk

Białystok 2013

SPIS TREŚCI

Antoni Mironowicz	
<i>Znaczenie chrztu Rusi w ewangelizacji Europy Środkowo-Wschodniej</i>	7
Jarosław Charkiewicz	
<i>Święci w „Martyrologionie Syryjskim”</i>	27
Татьяна Суботин-Голубович	
<i>Национальные святые в календаре Сербской Церкви (по средневековым источникам)</i>	37
Dominika Gapska	
<i>Dni pamięci świętych władczyń w kalendarzu serbskiej Cerkwi prawosławnej</i>	49
abp Jakub (Kostiuczuk)	
<i>Kalendarze używane w życiu liturgicznym Kościoła prawosławnego</i>	59
Ks. diakon Aleksy Kucy	
<i>Misterium czasu w myśli patrystycznej Kościoła prawosławnego a kalendarz liturgiczny</i>	69
Ks. archimandryta Andrzej (Borkowski)	
<i>Reforma kalendarza liturgicznego i jej recepcja w Kościele prawosławnym w Polsce</i>	77
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Z polemik XVII-wiecznych. Głos w sprawie kalendarza Kasjana Sakowicza</i>	91
Urszula Pawluczuk	
<i>Próby wprowadzenia kalendarza gregoriańskiego w Kościele prawosławnym w II Rzeczypospolitej</i>	103
Марина Чистякова	
<i>Прологи Великого княжества Литовского и Польского Королевства в издании „Предварительный сводный каталог церковнославянских проложных текстов”, том I: сентябрь</i>	113

Elżbieta Kierejczuk	
<i>Zachowane manuskrypty ze zbiorów szesnastowiecznej biblioteki monasteru supraskiego</i>	123
Marzanna Kuczyńska	
<i>Kalendarzowa struktura homiliarzy ewangelicznych</i>	135
Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew	
<i>Tablice paschalne – pomoc w określaniu chronologii i konfesji rękopisów i druków cyrylickich</i>	147
Aleksander Naumow	
<i>Łączenie dat stałych z cyklami ruchomymi w praktyce prawosławia</i>	155
Zdravko Stamatovski	
<i>Kalendarz w macedońskiej tradycji cerkiewnej i ludowej</i>	163
Александр Гаврилин	
<i>Попытки реформ в Латвийской Православной Церкви во второй половине 30-х годов XX века</i>	175
Ирина Герасимова	
<i>«Виленские напевы» в рукописях Киевской митрополии и Московского патриархата последней трети XVII – начала XVIII вв: проблемы трансмиссии и адаптации</i>	187

ZACHOWANE MANUSKRYPTY ZE ZBIORÓW SZESNASTOWIECZNEJ BIBLIOTEKI MONASTERU SUPRASKIEGO

Słowa kluczowe: biblioteka monasteru w Supraślu, manuskrypty, mineje

Najważniejsze formy książkowe, zwój i kodeks, wykrystalizowały się pod koniec epoki starożytnej. Do rozwoju popularności kodeksów w dużej mierze przyczynili się chrześcijańscy pisarze, którzy od początku swą działalność wiązali z takim nośnikiem tekstu. Kodeksy zyskały uznanie już w I wieku n.e., kiedy jeszcze funkcjonowały równoległe ze zwojami, a rozwój ich sławy przypadł na III-IV wiek n.e. Prototypem papirusowych i pergaminowych kodeksów były najprawdopodobniej drewniane tabliczki pokryte woskiem, na których rylcem kreślono znaki, a następnie łączono je ze sobą. Podobnie w składki łączono papirus i pergamin. Pierwsze kodeksy były jednokładkowe, co oznacza, że karty wkładano jedna w drugą. W późniejszym czasie zaczęto tworzyć zestawy wielokładkowe. Ta technika budowy kodeksu zachowała się do dziś, z tą różnicą, że pergamin zastąpiono papierem¹.

Jednym z miejsc gromadzenia ksiąg rękopiśmiennych były klasztory chrześcijańskie. W Egipcie już w II wieku utworzono pierwsze zgromadzenia zakonne. Do naszych czasów zachowały się m.in. teksty chrześcijańskie z V wieku. Zostały one odkryte wśród koptyjskich, syryjskich i greckich rękopisów, które przechowywano, między innymi, w koptyjskich klasztorach położonych na pustyni nubijskiej.

Do najważniejszych zbiorów klasztornych należały księgi niezbędne do odprawiania nabożeństw. Ich ważność i wartość można ocenić na podstawie miejsca ich przechowywania. Księgi liturgiczne, mszały i modlitewniki były umieszczane w zakrystiach, gdzie trzymano utensylia liturgiczne i inne drogocenne przedmioty. Pozostałe zbiory znajdowały się w pomieszczeniach bibliotecznych. Ich wnętrza urządzano w ten sposób, że w murze robiono wnęki wykładane drewnem. Były one wyposażone w półki i drzwi. Późniejsze biblioteki były wyposażone w szafy na księgi (armaria)².

Kultura piśmiennicza kwitła na terenie Bizancjum i była w dużej mierze związana z funkcjonującymi tam klasztorami. Zgromadzenia te powstały w IV wieku i stosowały regułę św. Bazylego. Klasztory wokół góry Athos i na półwyspie Synaj zgromadziły

¹ B. Bieńkowska, H. Chamera, *Zarys dziejów książki*, Warszawa 1987, s. 48-49.

² S. Dahl, *Dzieje książki*, Wrocław 1965, s. 40.

cenne teksty antyczne i wczesnochrześcijańskie. Na terenie klasztorów oprócz bibliotek funkcjonowały skrytoria, które powielały i wytwarzały nowe księgi. Kładziono tam duży nacisk na obowiązek czytania, przepisywania i ochrony zbiorów. Jedno z bardziej znanych skrytoriów zostało zorganizowane przez św. Teodora (zm. 826 r.) w klasztorze Studion w Konstantynopolu³. Mnich Teodor Studyta pozostawił po sobie wiele dzieł, listów i kanonów. Najwięcej sławy przysporzyły mu *Wielka Katecheza* i *Mała Katecheza*, miał też swój wkład w sporządzenie *Triodionu Postnego*⁴. Wydał również instrukcję o organizowaniu i prowadzeniu sali kopistów i biblioteki⁵.

W cesarstwie bizantyjskim bogatą biblioteką mógł się poszczycić patriarchat. Działała ona od VII do XVI wieku i zgromadziła niemal całą literaturę chrześcijańską. Książnica ta była kierowana, między innymi, przez św. Konstantyna-Cyryla (zm. 869 r.).

Trudny okres dla funkcjonowania zgromadzeń zakonnych w Bizancjum przypadł na czasy ikonoklazmu (lata 726-843). Zamieszki powodowały ruinę klasztorów, niszczone zgromadzone księgi, zbiory ulegały rozproszeniu. Uciekający na zachód mnisi wywozili cenne dzieła. W związku z tym część manuskryptów znalazła się na terenie Włoch i południowej Francji.

Do dorobku intelektualnego i artystycznego Bizancjum zwracał się m. in. Karol Wielki (VIII-IX w.) i Ottonowie (X/XI w.) przy próbach reform kulturalnych w swoich krajach⁶. Tak było, między innymi, na dworze cesarza Ottona II. Za sprawą jego żony, bizantyjskiej księżniczki Teofano, w Niemczech przejawiały się silniejsze wpływy Bizancjum, również w zakresie książki. Miało to wpływ na dwory panujących i rycerstwa, gdzie książka zaczęła zyskiwać wyższą pozycję. Wydatną rolę odegrały tu kobiety różnych rodów, które przywoziły książki w posagach i wyprawach, zamawiały, gromadziły i czytały księgi⁷.

Jednak trwalszy wpływ na wzorzec kultury, religii i rozwój książki miało Bizancjum na Słowian południowych i wschodnich. Tradycje wyniesione z klasztorów bizantyjskich, zwłaszcza klasztorów na górze Athos, kultywowano później w klasztorach Kijowa, Nowogrodu oraz na Bałkanach⁸.

Do naszych czasów nie zachowały się oryginalne rękopisy Świętych Braci Cyryla i Metodego sporządzone w dialekcie słowiańskim, jakim mówiono wtedy w okolicach Salonik. Znane są jednak ich odpisy z X i XI w., to głagolickie *Kodeksy: zografski, mariański, Assemaniego*, zawierające przekłady ewangelii, *Psalterz synajski*, fragment *Mszалу kijowskiego* i in. Wśród zachowanych zabytków cyrylickich znalazły się: *Księga Sawy* – ewangeliarz

³ B. Bieńkowska, H. Chamerska, op. cit., s. 55.

⁴ *Zywoty świętych*, [www.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthcal\[sw_id\]=799&cHash=63f3af_4ef2](http://www.cerkiew.pl/index.php?id=swieci&tx_orthcal[sw_id]=799&cHash=63f3af_4ef2) [dostęp 26.09.2013].

⁵ S. Dahl, op. cit., s. 41.

⁶ B. Bieńkowska, H. Chamerska, op. cit., Warszawa 1987, s. 58.

⁷ Ibidem, s. 70.

⁸ S. Dahl, op. cit., s. 41.

nazywany tak od imienia kopisty, popa Sawy, oraz najobszerniejszy manuskrypt – *Kodeks suprański*, którego treścią są żywoty świętych w układzie kalendarzowym.

Powołany do życia w Gródku nad rzeką Supraśl monaster suprański⁹ nawiązywał swą tradycją do klasztorów bałkańskich, atoskich oraz Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Od chwili powstania był jednym ze znamienitszych centrów kulturalnych, nie tylko ziem zachodnich Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale także całego wschodu Europy¹⁰. Przez cały okres istnienia monasteru jego biblioteka cieszyła się wielką sławą. Przechowywano w niej zabytki kultury w postaci ksiąg, które często świadczyły o cyrylometodejskiej tradycji zachowywanej na terenach Podlasia.

Fundatorzy monasteru – Aleksander Chodkiewicz i metropolita Józef Sołtan – w regule nadanej klasztorowi 1510 roku zalecali, aby mnisi w swych celach mogli posiadać jedynie odzież, księgi i materiały do pracy monasterskiej¹¹, która polegała na przepisywaniu ksiąg. Po śmierci archimandryty Sergiusza Kimbara, gdy spadkobiercy fundatorów, kasztelan wileński, hetman litewski Grzegorz Chodkiewicz z bratem Jerzym, wojewodą nowogródzkim, przystąpili do reformowania stosunków wewnętrznych w monasterze, do potwierdzonej reguły klasztornej dodali inne zalecenia odnoszące się do zbiorów bibliotecznych i do sposobu postępowania ze zgromadzonymi księgami. Nowy ustaw nakazywał szczególnie dbać o zasoby biblioteki klasztornej. Zalecono w nim, aby nie udostępniać na zewnątrz ksiąg cerkiewnych, a te, które były wypożyczone, mają być odzyskane i ponownie zarejestrowane¹².

Pierwsze księgi trafiły do monasteru suprańskiego wraz z prawosławnymi mnichami, którzy przybyli do nowo powstającego zgromadzenia zakonnego. Część ksiąg, jakie się tu znalazły, była przekazana przez darczyńców¹³. Metropolita Józef Sołtan

⁹ M. Hajduk, *Sanktuarium nad Supraślą*, „Slavia Orientalis“, t. 38, nr 3-4, 1989, s. 511-536; Модест (Стрельбицкий), *Супраслький Благовещенский монастырь*, „Вестник Западной России”, Вильна 1867, кн. 1, кн. 2, отд. 2; J. Maroszek, *Kalendarium klasztoru Ojców Bazylianów w Supraślu – czasy Aleksandra Chodkiewicza*, „Białostockczyzna” nr 2 (34), 1994, s. 3-13; A. Mironowicz, *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leimen 1984; idem, *Kodeks suprański*, „Białostockczyzna” 1988, nr 1 (9); idem, *Związki literackie Kijowa z monasterem suprańskim w XVI wieku*, „Slavia Orientalis”, t. XXXVIII, nr 3-4, 1989; idem, *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku*, Białystok 1991; idem, *Życie monastyczne na Podlasiu*, Białystok 1998; idem, *Powstanie monasteru suprańskiego*, „Białostockie Teki Historyczne”, nr 10, Białystok 2012, s. 11-36; М. А., Оболенский, *Супрасльская рукопись, содержащая Новгородскую и Киевскую сокращенные летописи*, Москва 1836; *500 lat monasteru w Supraślu*, Supraśl 1998.

¹⁰ A. Mironowicz, *Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku*, Leimen 1984; Николай (Далматов), *Супраслький Благовещенский монастырь: Историко-статистическое описание*. Санкт-Петербург 1892, XV, s. 51; А. И. Рогов, *Супрасль как один из центров культурных связей Белоруссии с другими славянскими странами*, [w:] *Славяне в эпоху феодализма: К столетию академика В. И. Пичеты*, ред. Л. В. Черепнин, Москва 1978, s. 321.

¹¹ *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси* (dalej: ASD), т. 9, Вильна 1870, s. 59; Николай (Далматов), op. cit., s. 18.

¹² ASD, t. 9, s. 62; Николай (Далматов), op. cit., s. 69.

¹³ ASD, t. 9, s. 51-52, 54; J. Łabynczew, Ł. Szczawinska, *W mieście zwanym Zabłudowem*, Białystok 1995, s. 19; Л. Л. Цдавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши (XV-XIX вв.)*, Минск: Нац. б-ка Беларуси 2003, s. 68-69, 135-137; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, *Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500-1532 гг.)*, [w:] *Z dziejów monasteru suprańskiego*, Materiały międzynarodowej konferencji naukowej

podarował monasterowi *Евангелие пергаменное старое*, a Aleksander Chodkiewicz „славное памяти Евангелие”, którą „uprosił” ojciec Sergiusz¹⁴. Z kolei *Книга Феодора Студита* pochodziła *от Сянегу*¹⁵, została ofiarowana przez znany ród Sapiehów, posiadających na Podlasiu liczne dobra ziemskie. Trafiły tu także *книги, которыяся по смерти... остави, Яцка, подскарбьего бывшого*¹⁶. Księżna Helena Iwanowna – żona króla polskiego Aleksandra Jagiellończyka, przekazała monasterowi *Книгу Асаф и с житием светого Сергия чудотворца русского* i *Книгу Асаф и хождение Данилово*¹⁷. Natomiast żona hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza (1561-1572) – Katarzyna Iwanowa Wiśniowiecka, na pamiątkę po swym mężu, ofiarowała 11 grudnia 1575 roku *Евангелие учительное* i *Псалтирь с часословом* druku zabłudowskiego oraz *Апостол*¹⁸. Czyniąc na księgach zapis, który mówił: *а хто бы сию книгу... дерзнул получитьи и паки не привратити, да будет на нем клатва первого Вселенского иже во Никеи Собора на еретики положена. Аминь*.

W Supraślu w połowie XVI wieku działało dobrze zorganizowane skryptorium, gdzie ręcznie przepisywano księgi. Do biblioteki trafiały bardzo rzadkie rękopisy, pergaminowe kodeksy. Mnisi większą część środków i czasu poświęcali nabywaniu i przepisywaniu tych ksiąg. Czerpiąc z dawnej tradycji tworzono wieloskładkowe kodeksy, które były ozdabiane zastawkami i iluminacjami. Wykonywano do nich bogate oprawy, zwykle klasztorne, ale też luksusowe¹⁹. Te pierwsze były wykonane z desek, rzadziej tektury, obciągniętych tłoczoną skórą. Oprawa była wyposażana w skórzane zapięcia na metalowych uchwytych, rozetki, ćwieki, guzy, medaliony, itp. Natomiast oprawy luksusowe stosowano do drogocennych rękopisów liturgicznych, głównie ewangelia-ry. W tym przypadku manuskrypty były oprawiane w skórę, aksamit, a jeszcze częściej w okładki ze srebrnej blachy. Przyozdabiano je drogocennymi kamieniami, miniaturami z Ukrzyżowaniem, symbolami Ewangelistów. Stosowano dekoracje ze srebrnej blachy, okucia i ochronne guzy (żelazne, mosiężne, srebrne lub złocone). Zachowane do naszych czasów zbiory z ówczesnej biblioteki monasterskiej obejmują księgi religijne

„Supraski monaster Zwiastowania Przenajświętszej Bogarodzicy i jego historyczna rola w rozwoju społeczności lokalnej i dziejach państwa” (Supraśl-Białystok, 10-11 czerwca 2005 r.), Białystok 2005, s. 117-140. С. Темчин, *Рукописи кимбаровского собрания Супрасльского благовещенского монастыря (1532–1557 гг.)*, Кнуготура 2010/54, s. 173-185; oraz kilka innych artykułów tego autora na temat rekonstrukcji biblioteki klasztoru supraskiego.

¹⁴ ASD, t. 9, s. 51; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, s. 66.

¹⁵ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 21, nr 798; Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV-XIX вв.: Книжные собрания Супрасльского Благовещенского монастыря*, Минск, Нац. б-ка Беларуси, 1998, s. 37. W kolofonie rękopisu znajduje się informacja, że księga została przepisana przez sługę Iwańczyka na prośbę pisarza wielkiego księstwa litewskiego Aleksandra – Iwana Semenowicza Sapiehy (1488-1517), wojewody witebskiego (1511-1514) i podlaskiego (1513-1517).

¹⁶ ASD, t. 9, s. 51; Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, s. 66.

¹⁷ Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, op. cit., s. 117-140; М. А., Оболенский, op. cit., s. 115. Р. Циценене, *Рукописная книга и ее рецепция в Великом княжестве Литовском XIV–середины XVI вв.*, „Slavistica Vilnensis» 2013, Kalbotuра 58 (2), s. 68.

¹⁸ Л. Л. Щавинская, Ю. А. Лабынцев, *Литература белорусов Польши...*, s. 68-69.

¹⁹ *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław, 1971, s. 1702-1706.

(księgi liturgiczne, żywoty świętych), jak też materiały historyczne i kronikarskie, które reprezentują typ oprawy klasztornej, zwanej też mniszą. Zbiory w luksusowej oprawie nie zachowały się bądź też nic nie wiemy o miejscu ich przechowywania. Można podejrzewać, że mogły paść łupem złodziei ze względu na cenne oprawy.

W 1557 roku, gdy funkcję namiestnika monasteru supraskiego pełnił Sergiusz Kimbar, dokonano spisu majątku, obejmującego również bibliotekę²⁰. W rejestrze znalazły się zbiory zgromadzone przez poprzedników archimandryty (do 1532 r.) oraz dzieła, które przybyły później – 74 księgi nabyte za czasów Kimbara, trzy książki „nowo napisane” i trzy będące własnością podskarbiego Jacka²¹. Już w połowie XVI wieku biblioteka zawierała ponad 200 książek²².

Sporządzony inwentarz obejmował, między innymi, księgi liturgiczne, do których zaliczamy: apostoł, czasosłów (молитвослов lub orologion), czynownik (служебник архиерейский, tj. biskupi), ewangeliarz, irmologion, oktoich (осмогласник, шестоднев), psalterz, służebnik (liturgikon), trebnik (euchologion, молитвослов, молитвенник), triod kwietny (триодь цветная, pentikostarion), triod postny (триодь постная), ustaw cerkiewny (типик, tyrikon), mineje – *miesięczną* (месячная)²³, *święteczną* (праздничная)²⁴, *ogólną* (общая)²⁵, *czytaną* (mineja-четья, mineja lekcyjna)²⁶.

Rejestr zawierał także księgi nie zaliczane do zespołu ksiąg liturgicznych, choć zawierają wybrane z nich teksty: akatystarz (акафистник, акафист), kanonnik, obichodnik²⁷, prolog (zbiór żywotów krótkich), parimejnik (паремейник), i in. Charakteru ksiąg liturgicznych nie posiadają także: hagiograficzny pateryk, prawno-kościelna kormcza, chronograf, synodyk (синодик, синодник, поминальник), wremiennik (летопись, kronika) i zakonnik (свод законов, zbiór praw)²⁸.

Wymienione powyżej typy ksiąg były liczne reprezentowane w zbiorach bibliotecznych monasteru supraskiego. Poniższe zestawienie przedstawia strukturę zbiorów w poszczególnych okresach funkcjonowania biblioteki.

²⁰ ASD, t. 9, s. 53-54.

²¹ ASD, t. 9, s. 54-55.

²² Николай (Далматов), op. cit., s. 58-61.

²³ Składa się z dwunastu tomów (na każdy miesiąc jeden tom) i obejmuje cały rok cerkiewny, poczynając od Nowego Roku, tzn. od 1 września.

²⁴ Z tekstami nabożeństw na święta nieruchome, tzn. przypadające zawsze na tę samą datę w roku.

²⁵ Obejmuje teksty nabożeństw ogólnych ku czci Jezusa Chrystusa, Matki Bożej, Świętego Krzyża, aniołów, proroków, poszczególnych typów świętych (np. męczenników, mnichów). W minei ogólnej zamieszczane są też paremie, Apostoł oraz czytanie ewangelijne przeznaczone na dane nabożeństwo. Mineja ogólna może zastąpić z konieczności którąś z minei miesięcznych.

²⁶ Zbiór żywotów świętych, hymnów, modlitw i kanonów, ułożonych na każdy dzień kalendarza liturgicznego, przeznaczonych do domowej lektury Związłą wersją tej minei jest *menologium*. Odpowiednik minei lekcyjnej w liturgii rzymskiej to *martyrologium*.

²⁷ Księga śpiewów liturgicznych dla potrzeb psalmisty i chóru.

²⁸ *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław 1971, s. 1414; *Nauka o nabożeństwach prawosławnych*, oprac. K. Bondaruk, Białystok 1987, s. 58-61.

Rodzaje ksiąg	do 1532 r. (w tym druk.)	lata 1532-1557 (w tym druk.)	Suma (w tym druk.)	1645 r.* (w tym druk.)
Księgi liturgiczne	56	42 (2)	98 (2)	109 (1)
1. Ewangeliarz	5	1	6	8
2. Czasosłow	2	3	5	5
3. Apostoł	4	5 (1 po łac.)	9 (1)	5
4. Irmologion	6	2	8	10
5. Kanonik	1	1	2	2
6. Mineja	12	15	27	30
7. Modlitewnik	-	-	-	5
8. Oktoich (osmogłosnik)	2	2	4	10
9. Panichidnik	1	2	3	2
10. Psalterz	13	4 (1)	17 (1)	15
11. Służebnik (liturgikon)	7	2	9	9
12. Trebnik	1	3	4	2
13. Triod	2	2	4	4 (1)
Literatura do czytania poza nabożeństwami	67 (5)	34	101 (5)	119 (6)
Kanony, reguły, zasady	6	4	10	6
Łącznie	129 (5)	80 (2)	209 (7)	234 (7) + 7**

* - tylko „księgi ruskie”; ** - bogato zdobione Ewangelie

Oprac. na podst.: Л. Л. Щавинская, *Литературная культура белорусов Подляшья XV-XIX вв.: Книжные собрания Супрасльського Благовещенського монастиря*, Минск, Нац. б-ка Беларусі, 1998, s. 80, 85.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że tabela oprócz inwentarza z 1557 roku zawiera również zestawienie ksiąg datowane na 6 sierpnia 1645 roku, z czasów archimandryty Aleksego Dubowicza. Spis ten wymienia łącznie 594 księgi, z których 234 pozycje to księgi ruskie, 201 – księgi po łacinie, 152 księgi w języku polskim i 7 bogato zdobionych Ewangelii²⁹.

Należy tutaj wyjaśnić, że pod koniec XVI wieku archimandrytą monasteru został Hilarion Masalski. Ten gorliwy obrońca prawosławia na soborze brzeskim w 1596 roku przeciwstawił się unii z Rzymem. Później nie zgodził się też na podporządkowanie monasteru jurysdykcji unickiego metropolity. Tym samym, do śmierci metropolity Michała Rahozy w 1598 roku klasztor w Supraślu kultywował prawosławną tradycję. Nowa reguła została nadana monasterowi dopiero w 1627 roku³⁰ przez Krzysztofa Chodkiewicza. Jednak zakorzeniona tradycja, mimo formalnego przyłączenia do Kościoła unickiego

²⁹ ASD, t. 9, s. 185-208.

³⁰ Ostatecznie monaster został podporządkowany nowej regule 31 marca 1635 roku, patrz: A. Mironowicz *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII w.*, Białystok 1991, s. 118-129.

kiego, była tak silna, że monaster jeszcze całe stulecie zachował wszystkie zewnętrzne oznaki prawosławia³¹. Długo zachowywano tradycję prawosławnego monastycyzmu. Nabożeństwa były odprawiane na podstawie ksiąg prawosławnej redakcji. Aktywnie były przepisywane cyryliczne rękopisy, pisano oryginalne dzieła w języku cerkiewnosłowiańskim i starobiałoruskim. Jednym z dowodów na zachowanie prawosławnego charakteru monasteru jest wspomniany inwentarz z 1645 roku, który wymienia 234 księgi ruskie. Zasadne więc było ujęcie zasobów tego spisu do powyższego zestawienia.

Do naszych czasów zachowała się część rękopiśmiennych zbiorów z biblioteki monasteru supraskiego. Wśród nich są te, które trafiły do monasteru wraz z osiadłymi tu mnichami, zostały подарowane przez darczyńców, a także te, które zostały tu przepisane. Obecnie jest nam znane miejsce przechowywania 64 manuskryptów z XVI-wiecznej biblioteki monasteru supraskiego³². W znacznej większości są one zgromadzone w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich w Wilnie. Kilka manuskryptów znajduje się również w Sankt Petersburgu i Moskwie, a jeden na świętej Górze Athos. Najcenniejsza księga – *Kodeks supraski* – podzielona na trzy części, jest przechowywana w Bibliotece Uniwersyteckiej w Lublanie (118 kart), w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu (16 kart) i w Bibliotece Narodowej w Warszawie (151 kart).

Przedstawiona poniżej tabela ilustruje obecne miejsce rozmieszczenia i przechowywania zachowanych zbiorów, uwzględniając: państwo, miasto i instytucję oraz ilość posiadanych zbiorów:

Państwo	Miasto	Instytucja	Ilość ksiąg
Grecja (Athos)		Biblioteka Monasteru Chilendarskiego	1
Litwa	Wilno	Biblioteka Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich	52
Polska	Warszawa	Biblioteka Narodowa	1 (fragm.)
Rosja	Moskwa	Państwowe Muzeum Historyczne	1
		Rosyjska Biblioteka Państwowa	2
		Rosyjskie Państwowe Archiwum Akt Dawnych	1
	Sankt Petersburg	Archiwum Sankt-Petersburskiego Instytutu Historii RAN	2
		Biblioteka Rosyjskiej Akademii Nauk	2
		Rosyjska Biblioteka Narodowa	2 + 1 (fragm.)
Słowenia	Lublana	Biblioteka Uniwersytecka w Lublanie	1 (fragm.)
Łącznie (jednostek inwentarzowych)			64

oprac. własne

³¹ Ю. А. Лабынцев, Л. Л. Щавинская, *Супрасльскі́й царквенаслаўяно-польскі́ славарь 1722 г.*, Минск: Нац. б-ка Беларусі, 1995, s. 16.

³² Ta ilość nie pokrywa się z ilością jednostek inwentarzowych, których jest 66. Wynika to z faktu, że *Kodeks supraski* jest podzielony na trzy części i zainwentaryzowany w trzech różnych bibliotekach.

Mineje były najliczniej reprezentowane wśród ksiąg liturgicznych zgromadzonych w monasterskiej bibliotece. Zarówno w 1557 roku, jak również w 1645 roku stanowiły one prawie 28% zbiorów z tej grupy. Wśród zgromadzonych manuskryptów inwentarz wymienia: 12 *minei starych* – do 1532 roku, a w latach 1532-1557, łącznie 15 minei, w tym 13 *minei nowych*, jedną *mineję nowych świętych* i jedną *książeczkę mineję wybranych świętych*. Łącznie w 1557 roku w bibliotece znajdowało się 27 różnych minei. Inwentarz z 1645 roku wymienia 30 minei, a wśród nich:³³ 2 mineje na marzec, 2 mineje na kwiecień, 2 mineje na maj, 3 mineje na czerwiec, 3 mineje na lipiec, 3 mineje na sierpień, 3 mineje na wrzesień, 2 mineje na październik, 3 mineje na listopad, 2 mineje na grudzień, 2 mineje na styczeń, 3 mineje na luty. Jest wielce prawdopodobne, że wśród tych 30 rękopisów są te same egzemplarze, które były wymieniane w inwentarzu z 1557 roku.

Część minei z dawnej biblioteki monasterskiej zachowała się do naszych czasów. Znamy miejsce przechowywania 11 egzemplarzy rękopiśmiennych kodeksów należących do grupy tych ksiąg. Znakomita większość, dziesięć kodeksów, znajduje się obecnie w Wilnie, w Bibliotece Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich. Trzy z nich to mineje czytane, ich powstanie datuje się na I połowę XVI wieku (przed 1530 r.), stanowią więc zbiór z rejestru ihumena Iony. Wśród nich są:³⁴

Mineja czytana na wrzesień-listopad z I połowy XVI w. (syg. 32 *Книг великих, въ десть, соборниковъ 4*, obecnie syg. F19-79);

Mineja czytana na grudzień-luty z 1518 roku (syg. 34 *Книг великих, въ десть, соборниковъ 4*, obecnie syg. F19-80);

Mineja czytana na marzec-sierpień z pierwszego ćwierćwiecza XVI w. (syg. 35 *Книг великих, въ десть, соборниковъ 4*, obecnie syg. F19-105).

Jest też fragment Ewangelii pouczającej z pierwszego ćwierćwiecza XVI w. (k. 1-33) oraz wyjątki z minei miesięcznych na listopad-czerwiec, brak na marzec i kwiecień (k. 34-266v) (syg. 33 *Книг великих, въ десть соборниковъ 4*, obecnie syg. F 19-258).

Kolejnych sześć manuskryptów to mineje miesięczne, które ze względu na okres powstania są przypisywane do inwentarza z lat 1532-1557, gdy ihumenem monasteru supraskiego był archimandryta Sergiusz Kimbar. Są wśród nich:³⁵

Mineja miesięczna na wrzesień (syg. 29 *Миней новыхъ 13*, obecnie syg. F19-142),

Mineja miesięczna na październik (syg. 30 *Миней новыхъ 13*, obecnie syg. F19-145),

³³ ASD, t. 9, s. 185-208.

³⁴ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr: 80; 105, 258, 79; Н. А. Морозова, С. Ю. Темчин, op. cit., s. 130-133; *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки церковно-славянскихъ и русскихъ*, сост. Ф. Добрянский, Вильна 1882, s. 106-123, 221-228, 428-432; А. А. Турилов, *Южнославянские памятники в литературе и книжности Литовской и Московской Руси XV – первой половины XVI в.: Парадоксы истории и географии культурных связей*, „Славянский альманах“ 2000, Москва 2001, s. 261.

³⁵ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Oddział Rękopisów, f. 19, nr-y: 142, 145, 154, 163, 170, 173; *Описание рукописей Виленской публичной библиотеки...*, 1882, s. 281-282, 285, 288-290.

Mineja miesięczna na styczeń (syg. 31 *Минеи новыхъ 13*, obecnie syg. F19-154),
 Mineja miesięczna na kwiecień (syg. 32 *Минеи новыхъ 13*, obecnie syg. F19-163),
 Mineja miesięczna na lipiec (syg. 33 *Минеи новыхъ 13*, obecnie syg. F19-170),
 Mineja miesięczna na sierpień (syg. 34 *Минеи новыхъ 13*, obecnie syg. F19-173).

Pierwsze trzy mineje czytane i wszystkie mineje miesięczne znajdowały się w bibliotece monasterskiej do 1877 roku, kiedy to trafiły do Wileńskiej Biblioteki Publicznej. Natomiast mineja czytana marcowo-sierpniowa była w Supraślu do 1852 roku. Na prośbę ojca rektora seminarium w Rydze, archimandryty Pawła Dobrochotowa (biskupa pskowskiego) została wysłana 1 maja 1852 roku do tego seminarium. Do Supraśla już nie wróciła, a przed rokiem 1882 została dostarczona do Wileńskiej Biblioteki Publicznej. W 1915 roku wszystkie mineje zostały ewakuowane do Moskwy lub Jarosławia. Do Wilna powróciły w latach 1945-1946 i trafiły do miejsca ich obecnego przechowywania, czyli do Oddziału Rękopisów Biblioteki Akademii Nauk Litwy im. Wróblewskich.

We wszystkich wymienionych minejach do naszych czasów zachowała się oryginalna oprawa wykonana z desek obciążniętych tłoczoną skórą. Księgi w większości nie posiadają zapięć, a jedynie pozostałości po nich. Wyjątkiem jest mineja miesięczna wrześniowa, gdzie zachowało się jedno kompletne zapięcie i fragmenty drugiego z nich. Na niektórych okładzinach nadal znajdujemy ozdoby i zabezpieczenia w formie guzów i narożników bądź ślady po ich mocowaniach. Tak jest w przypadku mineji czytanej na listopad-czerwiec, gdzie na przedniej i tylnej okładzinie zachowały się niektóre odlewane narożniki i guzy w formie potrójnego liścia z białego stopu. Za materiał pisarski do wykonania manuskryptów we wszystkich przypadkach posłużył papier. Został on zapisany tzw. półstawem, który wywodził się z ustawu, charakteryzował się mniejszym i cieńszym pismem, dekoracyjnymi skrótami wyrazów, ornamentami w formie plecionki, zdobieniem liter pętelkami i długimi wąsami. Tekst wszystkich manuskryptów jest napisany w jednej kolumnie, a na karcie umieszczono od 26 do 30 wierszy.

Trzy mineje miesięczne: wrześniowa, październikowa i kwietniowa były pisane ręką jednego kopisty; mineje: miesięczna styczniowa i sierpniowa były przepisywane przez dwóch kopistów, mineja miesięczna na lipiec i mineje czytane zostały wykonane przez kilku kopistów. Kodeksy nie posiadają szczególnie bogatych iluminacji, choć w kilku przypadkach (mineje czytane, mineja miesięczna na styczeń i kwiecień) początek tekstu ozdobiono dekoracyjnymi zastawkami, natomiast koniec tekstu – dekoracyjnym lejkiem (mineja miesięczna na lipiec, trzy mineje czytane, oprócz listopadowo-czerwcowej).

Jedenasty zachowany egzemplarz minei to słynny *Kodeks supraski*³⁶, mineja czytana na marzec, wymieniana w inwentarzu z 1532 roku, jako 36 pozycja *Книг великих, въ*

³⁶ R. Aitzetmüller, *Eine russisch-kirchenslavische Parallelhandschrift zum aksl. Codex Suprasliensis. Materialien zu dessen Textgestalt* (Suprasliensis-Materialien I-III) „Anzeiger für slavische Philologie” 2, 1967; 3, 1969; 4, 1970; T. H. Amse-de Jong, *The Meaning of the Finite Verb Forms in the Old Church Slavonic Codex Suprasliensis*, Hague

дестъ, соборниковъ... , пятый на паркгаменте. Jak wspomniano wcześniej, mineja jest obecnie podzielona na fragmenty o różnej ilości kart i przechowywana w różnych miejscach (sygnatury: Cod. Kop. 2; Q. perg. l. 72; Rps BOZ 201).

Kodeks supraski został spisany w X-XI wieku przez kopistę o imieniu Retko na terenie wschodniej Bułgarii. W XIII wieku na tekście zostały naniesione poprawki ręką korektora ruskiego, co potwierdza, że *Kodeks* znajdował się w tym czasie na terenie Rusi Kijowskiej. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach rękopis trafił do Supraśla na początku XVI wieku. Starobułgarski kodeks został zapewne ofiarowany monasterowi w związku z obchodami w dniu 25 marca uroczystości święta Zwiastowania Najświętszej Marii Panny, pod którego wezwaniem była główna świątynia monasteru. W bibliotece klasztornej był przechowywany do 1823 roku, gdzie został odkryty przez profesora Uniwersytetu Wileńskiego księdza Michała Bobrowskiego. Profesor pracował nad nim w Wilnie i Żyrowicach w latach 1823-1828. W 1831 roku Bobrowski ponownie wypożyczył księgę. W kolejnych latach badacz pod pozorem studiów rozerwał i podzielił mineję na części o różnej ilości kart, od tego czasu każdy z fragmentów posiada własną historię i przechodzi odmienne koleje losu.

Do dziś nie wiemy, co stało się z początkowym fragmentem manuskryptu, który zawierał najprawdopodobniej teksty żywotów świętych na dni od 1 do 3 marca. Pozostałe zachowane części są kontynuacją żywotów świętych ułożonych zgodnie z kalendarzem liturgicznym – od 4 do 31 marca.

Pierwsza zachowana część 16 zeszytów (118 kart) została wysłana na początku 1840 roku do Wiednia do Jerneja Kopitara – słoweńskiego wydawcy i slawisty, i nie wróciła już do Michała Bobrowskiego. W 1845 roku po śmierci Kopitara jego biblioteka trafiła z Wiednia do Lublany. Tam *Kodeks* przekazano do Biblioteki Liceum w Lublanie, obecnie przemianowanej w Narodową i Uniwersytecką Bibliotekę w Lublanie.

Kolejna znana część, stanowiąca treściowo kontynuację rękopisu (16 k., dwa zeszyty), trafiła w ręce Daniela Konstantynowicza Strelbickiego, późniejszego archimandryty wileńskiego monasteru św. Ducha – Modesta. W 1856 roku została ona sprzedana rosyjskiemu historykowi i bibliografowi Afanasijowi F. Byczkowowi (kierownik Wydziału Rękopisów przy Cesarskiej Bibliotece Publicznej w Sankt Petersburgu). Następnie

1974; П. О. Бобровский, *Судьба Супрасльской рукописи*, „Журнал Министерства народного просвещения“ 253 (1887), 254 (1888) Санкт-Петербург; *Codex Suprasliensis* [Project: *Codex Suprasliensis Inscribed on the International Register in 2007 Memory of the World*] <http://csup.ilit.bas.bg/> [dostęp 2.08.2013]; *Супрасълски или Ретков сборник*, ред. Й. Заимов, М. Капалдо, т. 1, София, 1982, т. 2, София 1983; A. Kaszlej, *Dzieje Kodeksu supraskiego*, Supraśl 1997; E. Kierejczuk, *Kodeks supraski wśród zbiorów biblioteki monasteru supraskiego. Kilka hipotez w sprawie czasu przybycia Mineji Czetej z XI wieku do Supraśla*, „Latopisy Akademii Supraskiej”, vol. 2, red. U. Pawluczuk, Białystok 2011; A. Margulies, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, Heidelberg 1927; *Mineja czytana na marzec - fragment* [katalog BN: syg. Rps BOZ 201 lub syg. mf. 78545] https://alpha.bn.org.pl/search~S5*pol/?cRps+BOZ+201/crps+boz+201/-3%2C-1%2C0%2CB/frameset&FF=crps+boz+201&1%2C1%2C [dostęp 2.08.2013]; A. Mironowicz, *Kodeks supraski*, „Białostoczczyzna” 1988, nr 1 (9); *Преоткриване: Супрасълски сборник, старобългарски наметник от X век*, red. A. Miltenova, Sofia 2012; E. Zivier, *Studien über den Codex Suprasliensis*, t. 1, Breslau 1892.

stała się własnością jego syna, Iwana Byczkowa (1899 r.), i pozostawała w domu Byczkówów nawet w czasie oblężenia Leningradu. Po śmierci Iwana Byczkowa (1944 r.) wdowa odsprzedła rękopis (10 czerwca 1947 r.) do Oddziału Rękopisów Biblioteki Publicznej w Leningradzie, obecnie noszącej nazwę Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu.

Najobszerniejsza część (151 k.), która w 1847 roku znajdowała się u Michała Bobrowskiego w Szereszowie, została zakupiona przez znanego historyka i bibliofila Władysława Trębickiego wraz ze zbiorami biblioteki Bobrowskiego. W latach 1848-1869 znajdowała się w bibliotece rodowej Trębickiego w Linowie (powiat próżański). W 1869 roku spadkobiercy Trębickiego sprzedali ją ordynatowi Konstantemu Zamoyskiemu. W ten sposób rękopis trafił do Biblioteki Ordynacji Zamojskich w Pałacu Błękitnym w Warszawie i znajdował się tam do 1939 roku. W 1941 roku został wywieziony do Berlina, a następnie zwrócony do Biblioteki Narodowej w grudniu 1941 roku. W listopadzie 1944 roku został ponownie wywieziony na terytorium Niemiec. Do 1962 roku był uznawany za zaginiony. Odnaleziony w Stanach Zjednoczonych, został sprzedany w 1967 roku przez anonimowego oferenta Herbertowi Moellerowi, amerykańskiemu biznesmenowi powiązanemu z Polską. Dziewiątego lipca 1968 roku Moeller przekazał rękopis do Biblioteki Narodowej w Warszawie i obecnie znajduje się on w Bibliotece Ordynacji Zamojskiej jako prywatny depozyt.

W 2007 roku z inicjatywy polsko-rosyjsko-słoweńskiej *Kodeks supraski* został wpisany na Międzynarodową Listę Pamięci Świata. W związku z tym, że oryginalny manuskrypt jest obecnie rzadko udostępniany, rękopis zdigitalizowano. Jego wersję elektroniczną można obejrzeć pod adresem: <http://csup.ilit.bas.bg/galleries>. Są tam prezentowane wszystkie zeskanowane części *Minei* z poszczególnych bibliotek.

Omawiany tu temat w znacznie rozszerzonej wersji zostanie wkrótce przedstawiony w nowej publikacji, która będzie podsumowaniem zaplanowanego na lata 2012-2013 projektu pt. *Rękopisy supraskie w zbiorach krajowych i obcych* (NPH-048), realizowanego we współpracy międzyśrodkowej i interdyscyplinarnej przez zespół polsko-litewsko-rosyjski. Katalog, obejmujący 64 jednostki inwentarzowe (37 jednostek z czasów ihumena Iony i 27 jednostek z czasów jego następcy, archimandryty Sergiusza Kimbara) już jest przygotowany i po ostatecznej korekcie zostanie wydrukowany i oddany do rąk czytelników. Autorzy mają nadzieję, że nowa publikacja będzie źródłem usystematyzowanej wiedzy dla zainteresowanych opisywaną tematyką.

SUMMARY

Elżbieta Kierejczuk, Białystok

Reserved manuscripts from the collection of XVIth century library of Supraśl monastery

Keywords: Library of Supraśl Monastery, Manuscripts, Menaions

Inventory of the property was made in 1557, when the monastery in Supraśl was governed by archimandrite Sergiusz Kimbar. Inventory sheets contained among other codes of monastic library. Register covered books, which were collected by predecessors of archimandrite Kimbar and manuscripts acquired in his time. In the mid-sixteenth century monastery library had the collection of over 200 books, as shows the register. Throughout history, both monastery and its book collection passed the tragic fate, what resulted in fragmentation and irreversible loss of collected books. Part of monastery books were borrowed and appropriated, part of them were destroyed as a result of improper storage. The rest of hidden and preserved manuscripts were exported to Vilnius, Petersburg and Moscow. The article shows and describes manuscripts from the collection of sixteenth century library of Supraśl monastery. Among the preserved books you can find various menaions, among them the Codex Suprasliensis.